

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

ANNO 1919

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Margarita Gavriļina, Anna Vulāne

Latviešu valodas gramatika funkcionālā aspektā

Skolotāja rokasgrāmata

Materiāls izstrādāts

ESF Darbības programmas 2007. - 2013.gadam „Cilvēkresursi un nodarbinātība”
prioritātes 1.2. „Izglītība un prasmes”
pasākuma 1.2.1. „Profesionālās izglītības un vispārējo prasmju attīstība”
aktivitātes 1.2.1.2. „Vispārējo zināšanu un prasmju uzlabošana”
apakšaktivitātes 1.2.1.1.2. „Profesionālajā izglītībā iesaistīto pedagogu
kompetences paaugstināšana”

**Latvijas Universitātes realizētā projekta
„Profesionālajā izglītībā iesaistīto vispārīzglītojošo mācību priekšmetu pedagogu
kompetences paaugstināšana”**

(Vienošanās Nr.2009/0274/1DP/1.2.1.1.2/09/IPIA/VIAA/003,
LU reģistrācijas Nr.ESS2009/88) īstenošanai.

Rīga 2011

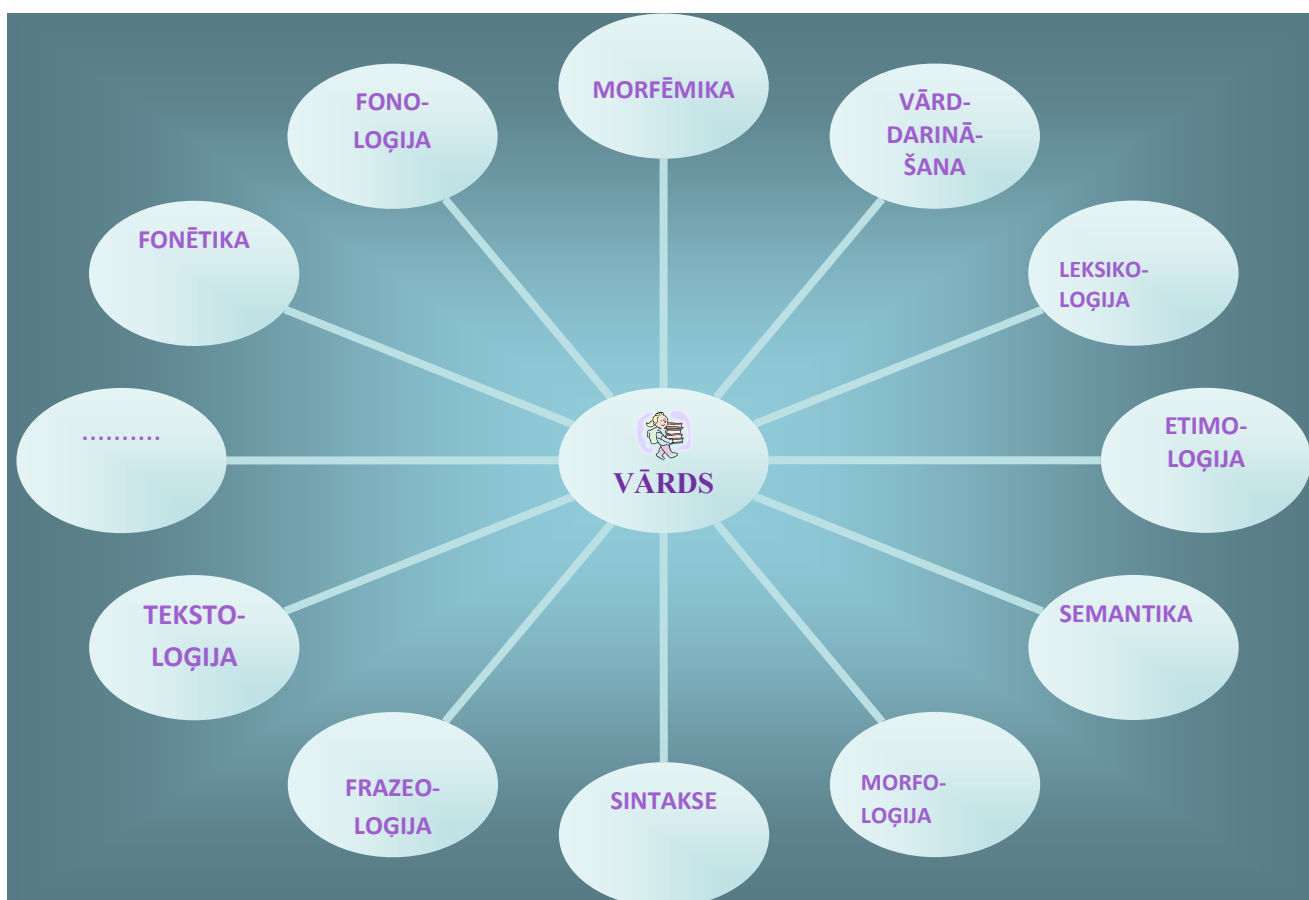

1. Funkcionālās gramatikas jēdziens

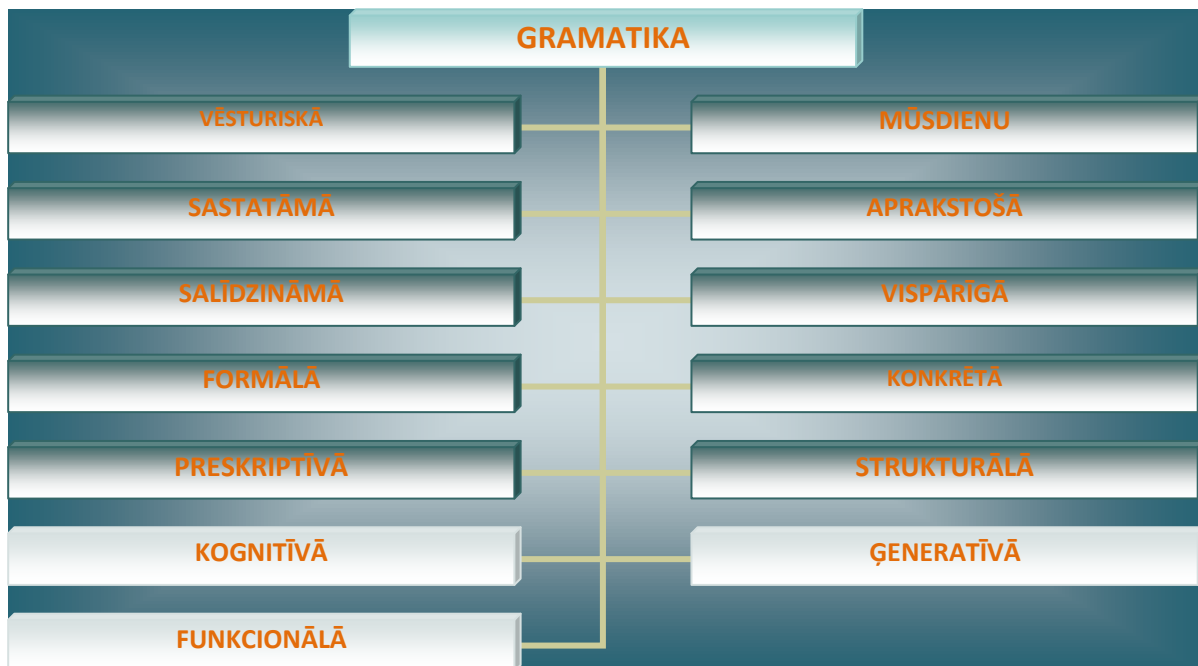

1.1. Cik gan dažāda ir gramatika!

Vārdu var skatīt dažādos aspektos, tāpēc mūsdienās valodniecība ir sazarojusies daudzās nozarēs, kuras katra no sava skatu punkta pēta vārdu kā vienu no būtiskākajām valodas vienībām:

Gramatika (< gr. γράμμα ‘burts, raksts’+ τέχνη ‘māksla’) – valodniecības nozare, kurā pēta valodas gramatisko sistēmu – vārdformas, to sastāvu un funkcijas, gramatiskās kategorijas, vārdformu savienojumu, teikumu struktūru, veidus un funkcijas, kā arī izstrādā gramatikas likumus un normas. Gramatikā šķir divas apakšnozares – morfoloģiju un sintaksi. Attīstoties pētījumiem valodniecībā, izveidojušies vairāki gramatikas paveidi:

Vēsturiskā jeb diahroniskā gramatika ir gramatikas apakšnozare, kurā pēta dažādas valodas attīstības posmus, noskaidro vārdu formu, gramatisko nozīmju, sintaktisko konstrukciju pārmaiņas to vēsturiskajā attīstībā.

Mūsdienu jeb sinhroniskā gramatika ir gramatikas apakšnozare, kurā pēta valodas gramatisko sistēmu kādā noteiktā tās vēsturiskās attīstības laikposmā, parasti – tajā pašā laikā, kad notiek pētījumi, resp., pašreizējā. Piemēram, mūsdienu latviešu valodas morfoloģiskās un sintaktiskās sistēmas izpēte. Tas, kā tika veidotas darbības vārda laika formas 19./20. gs. mijā, tiks pētīts vēsturiskajā gramatikā.

Līdz 20. gs. to sauca par **aprakstošo jeb deskriptīvo** gramatiku.

Sastatāmā jeb kontrastīvā gramatika ir gramatikas apakšnozare, kurā, salīdzinot valodas neatkarīgi no to radniecības, noskaidro to morfoloģiskās un sintaktiskās sistēmas kopīgās un atšķirīgās pazīmes. Piemēram, vajadzības izteikšana latviešu un japāņu valodā. Sastatāmā gramatika parasti ir sinhroniska.

Salīdzināmā gramatika ir gramatikas apakšnozare, kurā pēta radniecīgu valodu grupas vai saimes valodu gramatiskās sistēmas attīstības kopsakarības, piemēram, latviešu un lietuviešu valodas gramatiskās sistēmas salīdzinājums; laika kategorijas izteikšana indoeiropiešu valodu saimes valodās.

Vispārīgajā (arī universālā) gramatikā tiek definēti jēdzieni, ko izmanto dažādu pasaules valodu gramatiskās sistēmas raksturošanai.

Konkrētajā gramatikā tiek pētīta konkrētu valodu (arī valodu grupu vai saimju) gramatiskā uzbūve.

Formālā gramatika ir gramatikas apakšnozare, kurā tiek pētīti gramatikas līdzekļi un to formālie tipi – gramatikas paņēmieni.

Kognitīvajā gramatikā tiek pētīta morfoloģijas un sintakses vienību saistība ar izziņu un domāšanu, noskaidrotas tipveida shēmas, kas pastāv valodas lietotāju apziņā un ir pasaules valodiskās kategorizācijas pamats u.tml.

Generatīvā gramatika ir gramatikas apakšnozare, kurā cenšas izzināt un formulēt likumus, pēc kuriem runātāji veido sintaktiskas struktūras. Vēlāk šāda pieeja izmantot arī morfoloģijā.

Preskriptīvajā gramatikā izstrādā, iesaka un pamato kodificējamās morfoloģijas un sintakses normas.

Strukturālā gramatika ir gramatikas apakšnozare, kurā, balstoties uz uzskatu par valodu kā zīmju sistēmu, pēta valodas morfoloģiskās un sintaktiskās sistēmas elementu iekšējos, būtiskos, stabilos sakarus.

Funkcionālā gramatika ir gramatikas paveids, kurā dažādu valodas līmeņu vienību izpēti pamatā ir to kopīgās semantiskās funkcijas. Funkcionālajā gramatikā tiek atklātas vārddarināšanas, morfoloģijas, sintakses vienību, leksikas un konteksta mijiedarbības likumsakarības saziņas procesā, pētīts, ar kādām valodas vienībām iespējams izteikt to vai citu nozīmi.

1.2. Kas ir funkcionālā gramatika?

Funkcionālā gramatika – gramatikas apakšnozare, kurā pēta valodas vienību funkcijas un funkcionālās likumsakarības. Tajā dažādu valodas līmeņu vienību sistēma tiek analizēta, lai noskaidrotu, kuras no tām un kā iespējams izmantot, lai izteiktu vienu un to pašu saturu, atklātu izteikuma jēgu atbilstoši komunikatīvajām vajadzībām.

Var rasties jautājums – vai tad tradicionālajā gramatikā netiek runāts par valodas vienību funkcijām? Protams, uz tām tiek norādīts, tomēr tas nav šī gramatikas veida galvenais uzdevums. Tradicionālā gramatika pamatā atklāj valodas morfoloģiskās un sintaktiskās sistēmas uzbūvi. Piemēram, tiek noskaidrots, ka darbības vārdam ir kārtas, izteiksmes, laika, personas u.c. gramatiskās kategorijas, raksturoti gramatisko nozīmju izteikšanas līdzekļi, formu sistēma utt. Tas, kā šīs formas izmantojamas, lai īstenotu dažādus saziņas mērķus, tiek minēts tikai pastarpināti. Tas nebūt nenozīmē, ka pilnībā jāatsakās no tradicionālajā gramatikā uzkrātajām atziņām. Lai attīstītu lingvālu prersonību, nepieciešams papildināt tās ar jaunu informāciju – kā funkcionē saziņā valodas vienības, gramatiskās kategorijas un struktūras.

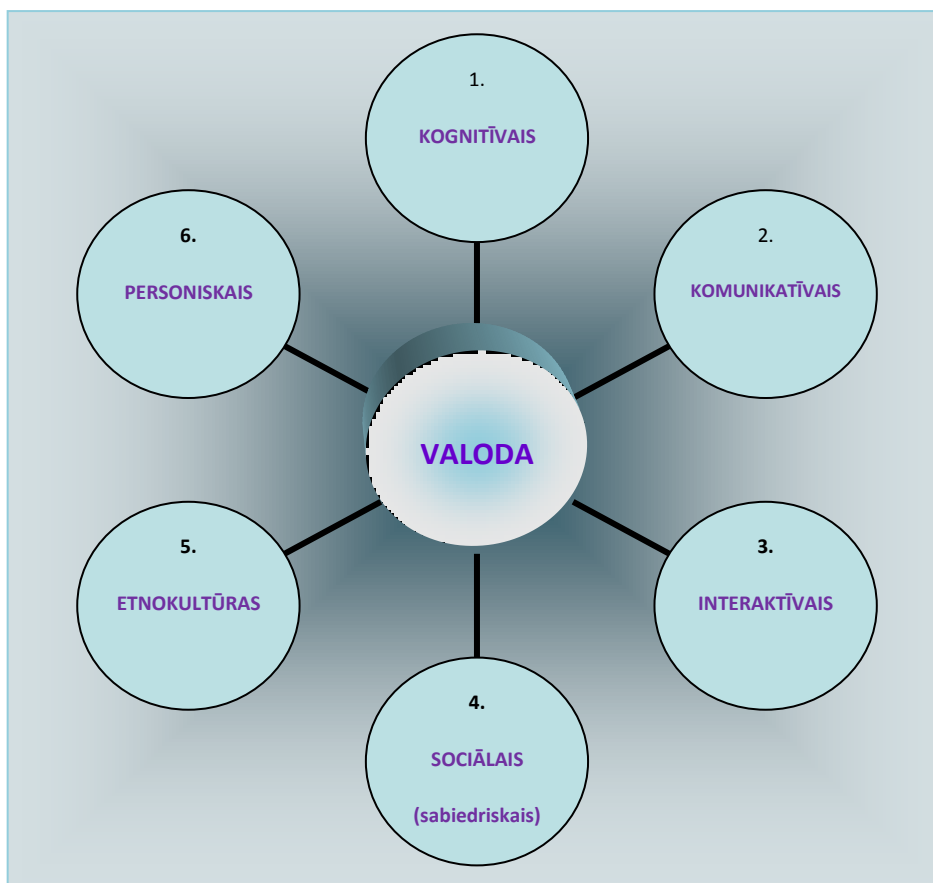
Funkcionālajā gramatikā galvenā vērība tiek pievērsta šādiem jautājumiem:

- kā runā funkcionē dažādas valodas vienības, kādas ir to funkcionālās likumsakarības saistībā ar apkārtējās vides dažādu līmeņu elementiem,
- kādai jābūt izpētes sistēmai, lai noskaidrotu dažādu līmeņu valodas vienību, ar kurām tiek izteikta viena un tā pati nozīme, kopsakarības,
- valodas materiāla analīze virzienā no semantikas uz tās izteiksmes formu.

Tātad, analizējot valodas materiālu, tiek izmantota šāda pieeja: semantika → tās izpausmes formas un formālie izteiksmes līdzekļi, funkcija → līdzeklis, protams, ņemot vērā arī pretējo virzienu: forma → semantika, līdzeklis → funkcija. Funkcionālajā gramatikā tiek skatītas ne tikai morfoloģijas un sintakses, bet arī vārddarināšanas un leksikas vienības. Funkcionālās gramatikas pamatjēdzieni ir semantiskā, resp., funkcionāli semantiskā kategorija un funkcionāli semantiskais lauks, piemēram, intensitātes, priekšmetiskuma, modalitātes, temporalitātes, lokālais, kvantitātes u.c. lauki.

Funkcionālajā gramatikā (atšķirībā no formālās) darbs tiek virzīts tā, lai atklātu vārddarināšanas, leksikas, morfoloģijas, sintakses vienību un konteksta mijiedarbības likumsakarības, noskaidrotu, kā funkcionē valodas līdzekļu sistēma, ko izmantojam izteikuma satura pilnvērtīgai atklāsmi.

Tātad, veidojot mācību saturu saskaņā ar funkcionālās gramatikas principiem, uzmanības centrā būs valodas līdzekļu funkcijas, kas jāīsteno, nozīmes, kas jāatklāj, komunikatīvais mērķis, kas jāsasniedz, un tas, ar kuriem valodas līdzekļiem iespējams izteikt attiecīgās nozīmes, īstent valodas vienību funkcijas un sasniegt iecerēto saziņas mērķi. Ja nepieciešams, var izmantot arī citu komunikatīvo sistēmu līdzekļus (žestus, mīmiku u.tml.), atsevišķos gadījumos – izmantot citu valodu resursus (piemēram, iesaistīt runā latīņu izteicienus). Tā, starp citu, rīkojas runātājs un rakstītājs, radot savus izteikumus – vispirms viņš noskaidro, par ko, kam, kāpēc un kādēļ kaut ko teiks, tad izvēlas leksiskos, gramatiskos, stilistiskos u.c. izteiksmes līdzekļus. Tieši to vēlamies pateikt, runājot par t.s. „aktīvo gramatiku”, respektīvi, runātāja un rakstītāja gramatiku, atšķirībā no pasīvās – klausītāja un lasītāja – gramatikas. Valodas funkcionālā izmantojuma vektori ir šādi:

Funkcionālajai gramatikai raksturīgs tas, ka valodas sistēma tiek skatīta, izmantojot semantisko lauku teoriju. Tas nozīmē, ka valodas sistēma tiek skatīta kā funkcionāli semantisko lauku sistēma, nevis kā valodas līmeņu un starplīmeņu (fonētikas, leksikas, morfētikas, vārddarināšanas, leksikas, frazeoloģijas, sintakses) sistēma. Katrs semantiskais lauks apvieno dažādu līmeņu valodas līdzekļus, kuriem ir identiskas vai tuvas nozīmes un korelatīvas funkcijas un kuri atrodas noteiktā hierarhiskā sakārtojumā.

Katram funkcionāli semantiskajam laukam tiek noteikts tā centrs un perifērija, kas savukārt ļauj labāk izprast valodas vienību iedarīgumu konkrētos runas aktos. Zinot to, ka ir galvenie (tipiskie, nozīmīgākie) un perifērie (mazāk tipiski, sekundāri) izteiksmes līdzekļi, varam apzināti izvēlēties tos valodas līdzekļus, kuri visprecīzāk ļaus izteikt domu atbilstoši saziņas situācijai.

Tātad, varam secināt, ka funkcionālajai gramatikai raksturīgs tas, ka tā:

- ir orientēta uz valodas komunikatīvo funkciju un tajā tiek risināti jautājumi – *Kas?*, *Kā? Kādēļ?* ir valodas gramatiskajā sistēmā,
- izvirza uzdevumu noskaidrot valodas vienību, struktūras, vārdšķiru u.tml. funkcionālo potenciālu valodas sistēmā un runā,
- īpašu vērību veltī katras funkcijas realizācijas nosacījumu (vides) raksturošanai,
- katru funkciju skata vienotībā ar šīs funkcijas īstenošanai izmantotās valodas zīmes specifiku,

- nosaka gramatikas vienību dažādo funkciju sakarus un mijiedarbību valodas sistēmā un runā,
- noskaidro gramatikas vienību funkciju saikni un mijiedarbību ar citu valodas līmeņu vienībām (fonētikas, leksikas, vārddarināšanas),
- nosaka funkciju homogēnos (viena veida) tipus, kuru robežās tiek fiksētas to diferencēšanās iespējas.

Funkcionālās gramatikas raksturīgākā iezīme ir tas, ka valodas gramatiskās sistēmas izpēte notiek virzībā no satura uz tā izteiksmes līdzekļiem, tāpēc pētījumu pamatā ir runas akta struktūra. Runas aktā, kā zināms, galvenais ir runātājs (rakstītājs), kurš sniedz saziņas partnerim informāciju, kas satur noteiktus signālus. Lai izteiktu nepieciešamo saturu, runātājs izmanto visu valodas līmeņu vienības ciešā to kopsakarībā un mijiedarbībā. Dažādos iekšējās runas posmos šis saturs tiek verbalizēts. Kad runājam, mēs vispirms domājam par to, ko vēlamies pateikt. Runas akta laikā izvēlamies atbilstošus izteiksmes līdzekļus – tos, kuri attiecīgajā saziņas situācijā (ņemot vērā visu kontekstu un konsituāciju) vislabāk iederētos, ar kuriem varētu visprecīzāk izteikt iecerēto jēgu un sasniegt vēlamo rezultātu. Turklāt runātājam jāzina arī tas, kāds ir katra valodas līdzekļa funkcionālais potenciāls un kā tos iespējams uztvert konkrētajā saziņas situācijā. Piemēram, frāzes „Nāciet, lūdzu!”, „Esiet tik laipns un nāciet, lūdzu!”, „Nāciet!”, „Nu, nāciet taču!” dažādās saziņas situācijās tiks atšķirīgi uztvertas. Jāņem vērā ne tikai saziņas partneru sociālās lomas, vecums, saziņas vide, bet arī intonācija, tonis u.tml.

Savukārt saziņas partnerim, lai saprastu izteikto informāciju, ne tikai jāizmanto princips „izteiksmes līdzeklis → saturs”, bet arī jāņem vērā valodas līdzekļu izvēles un saistāmības likumsakarības. Piemēram, latviešu valodā, lai informētu par pagātnē notikušu darbību, tiek izmantots darbības vārds pagātnes formā un, ja nepieciešams, arī atbilstošas nozīmes apstākļa vārdi: *Vakar es pastaigājos gar upes krastu. Pēkšņi saklausīju aiz muguras dīvainu troksni. Paskatījos atpakaļ un ieraudzīju..* Šajā gadījumā klausītājs uztvers informāciju par to, ko runātājs piedzīvojis iepriekšējā dienā. Gramatiskā laika forma izmantota atbilstoši reāli notikušajai darbībai – pagātnes forma attiecināta uz pagātni. To pašu saturu iespējams izteikt arī ar gramatiski it kā neatbilstošu formu: *Pastaigājos vakar gar upes krastu. Pēkšņi dzirdu – aiz muguras atskan dīvains troksnis. Paskatos atpakaļ un redzu - ..* Arī šajā gadījumā klausītājs saņem signālu (*vakar pastaigājos*) par to, ka tiek stāstīts par iepriekšējā dienā notikušu darbību. Atšķirība tā, ka par pagātnes notikumiem tiek stāstīts tā, it kā tie notiktu reizē ar runas momentu, proti, darbība tiek aktualizēta, pietuvināta laikā, izmantojot darbības vārda tagadnes formu. Līdz ar to saziņas partneri it kā virtuāli nonāk citā laikā, kurā viņi var vērot aprakstītos notikumus un piedalīties tajos. Nenoliedzami, pagātnes nozīme vistiešāk tiek izteikta ar atbilstošu laika formu,

bet arī tagadnes forma izsaka to pašu jēgu, papildinot izteikumu ar aktualitātes niansi un nekļūstot par vienkāršās pagātnes absolūtu sinonīmu. Turklāt, izmantojot tagadnes formu saistījumā ar apstākļa vārdu *pēkšņi*, tiek pilnīgāk atklāta negaidītības sēma un radīts satraukuma efekts.

Saziņas partneri, kurš apguvis tikai formālo gramatiku (it īpaši, ja latviešu valoda viņam nav dzimtā valoda), varētu samulsināt pēkšņā pāreja uz tagadnes formas lietojumu. Tāpēc mācību procesā ir svarīgi ne tikai norādīt skolēniem, ka tekstā nevajadzētu nemotivēti izmantot dažādas laika formas (kā tas parasti tiek darīts), bet arī atklāt, ka vienu un to pašu nozīmi var izteikt ar dažādiem valodas līdzekļiem (šajā gadījumā – ar dažādām laika formām), tādējādi nodrošinot nepieciešamo komunikatīvo efektu.

1.3. Kāpēc latviešu valodas mācībās profesionālās izglītības sistēmā būtu jāizmanto funkcionālā pieeja?

Ir vairāki iemesli, kāpēc profesionālajās skolās latviešu valodas mācībā būtu ieteicams izmantot funkcionālo pieeju:

- pirmkārt, tāpēc, ka latviešu valodas mācības pamatuzdevums ir audzēkņu *lingvālā izglītošana* (viņu runas kultūras attīstīšana), kas ir viņa komunikatīvās personības veidošanas pamatu pamats; šajā izglītības posmā priekšplānā izvirzās mācību saturiskā, komunikatīvā dominante – pirmām kārtām jāmacās tas, kas skolēniem būs nepieciešams verbālajā saziņā;
- otrkārt, tāpēc, ka visas nepieciešamās pamatzināšanas par valodu, valodas sistēmas uzbūvi un valodas zīmju funkcionēšanu dažādos valodas līmeņos skolēni jau ir apguvuši pamatskolā (atbilstoši pamatizglītības posmam paredzētajam mācību priekšmeta „Latviešu valoda” standartam), līdz ar to funkcionālā pieeja ļaus izvairīties no iepriekš mācītā satura nevajadzīgas dublēšanās un neefektīvas atkārtotības;
- treškārt, tāpēc, ka vienā grupā var būt gan skolēni, kuriem latviešu valoda ir dzimtā valoda, gan skolēni, kuriem tā ir otrā valoda; funkcionālā pieeja dos iespēju „izlīdzināt” skolēnu latviešu valodas zināšanas un prasmes.

Ja orientējamies uz valodas komunikatīvu, motivētu apguvi, kā tas paredzēts vidējās izglītības priekšmeta „Latviešu valoda” standartā, tad mācību procesā nepieciešams pastiprināt funkcionālo un komunikatīvo pieeju.

Izmantojot funkcionālo pieeju, palīdzēsīm skolēniem izzināt valodas vienības atbilstoši to komunikatīvajām funkcijām un mijiedarbībai runā, apgūt dažādiem runas tipiēm raksturīgās gramatiskās formas, nozīmes un sintaktiskās struktūras, izmantojot atbilstošus tekstus.

Funkcionālā pieeja nozīmē to, ka skolēniem tiek piedāvāts sistēmisks un integratīvs skatījums uz valodu, kas ļauj veidot valodas sistēmas koncentrisku modeli. Tā pamatā ir mums labi zināmā tradicionālā valodas dažādo līmeņu struktūra, bet tās izpratnes pamatā ir šāda ievirze: saturs, nozīme, jēga → tās izteikšanas paņēmieni un līdzekļi → to funkcijas runā.

Īpaša nozīme ir tam, ka funkcionālā pieeja valodas apgūvē ļauj skolēniem ne tikai izprast to, kā mūsu runas darbībā mijiedarbojas dažādu valodas līmeņu vienības, bet arī apgūt šo vienību izvēles likumus, kurus nepieciešams zināt tādēļ, lai nodrošinātu sekmīgu saziņu.

Piemēram, ja skolēns zina, ar kādiem latviešu valodas līdzekļiem iespējams izteikt imperatīvu (pavēli, aicinājumu, lūgumu, pamudinājumu, rosinājumu, kategorisku prasību utt.), tad viņš prātīs izvēlēties to sintaktisko konstrukciju, ar kuru varēs vislabāk īstenot savu komunikatīvo nolūku konkrētā saziņas situācijā, kā arī spēs atbilstoši reaģēt uz saziņas partnera izteikto imperatīvo saturu.

Piemēram:

Kā zināms, uzaicinājumu, ielūgumu varam izteikt dažādi. Piedāvājam dažus variantus:

Latvijas Valsts prezidents ielūdz

A.god. Alni Mūrnieku ar kundzi

uz Latvijas Republikas proklamēšanas 95. gadadienai veltītu koncertu
sestdien, divi tūkstoši trīspadsmitā gada astoņpadsmitajā novembrī

pulksten 17:00

Tumšs uzvalks, īsa vakartērps
Lūgums atbildēt: 67092109

Viesu ierašanās līdz plkst. 16.20
Lūdzam ierodoties uzrādīt ielūgumu

Latvijas Nacionālā opera
Aspazijas bulvārī 3

*Viviānas kundze! Esiet tik mīla, ienāciet pie manis pulksten desmitos.
Čudares kundze! Vai jūs nebūtu tik laipna un neienāktu pie manis?
Godājamais meistars! Būšu priecīgs redzēt jūs pulksten vienpadsmitos
manā kabinetā!
Klau, ienāc pie manis ap desmitiem!
Vai tu varētu ienākt pie manis?
Ja tas jūs neapgrūtina, ienāciet, lūdzu, pie manis pēc piecām minūtēm.
Ienāksi pie manis?
Jūs šodien taisāties atnākt pie manis?
Nu tad tu beidzot ienāksi?!
Lai tu būtu pie manis divpadsmitos!
Obligāti atnāc desmitos!
Jūs šodien varētu pie manis ienākt?
Desmitos gaidīšu!
Lai tu pēc piecām minūtēm būtu pie manis!!!
Cik ilgi tu čammāsies? Nāc šurp žigli!*

Kā redzam, te minēti tikai daži varianti. Turklāt tie doti ārpus konteksta un saziņas situācijas. Šo sarakstu varētu turpināt, parādot ne tikai mutvārdu, bet arī rakstveida komunikācijai raksturīgos izteikumus.

Kas nosaka to, kā uzrunāsim personu, kuru ielūguma variantu izvēlēsimies, kā atbildēsim uz aicinājumu? Tie ir dažādi faktori, piemēram:

- runas situācijas specifika (oficiāla – neoficiāla),
- saziņas partneru attiecības (tuvi – sveši).
- saziņas partnera vecums (jaunāks, viena vecuma, vecāks),
- sociālais vai profesionālais statuss (vienāds, augstāks – zemāks),
- runātāja (rakstītāja) ieinteresētība vai vienaldzība pret paredzamo darbību,
- savstarpējas simpātijas vai antipātijas u.c.

Tādējādi no situatīvi tuviem (bet ne vienādiem) variantiem tiks izvēlēts tas komunikatīvais variants, kurš, kā runātājam šķiet, ir vispiemērotākais. Savukārt piemērotākā varianta izvēle ir atkarīga gan no runātāja dzīves pieredzes, gan arī no runas uzvedības normu, saziņas etiķetes un kultūrvēsturiskā, sociokulturālā fona zināšanām. Piemēram, mūsdienās ļoti bieži saskaramies ar nepiemērotu vietniekvārda *tu* lietojumu saskarsmē – gan aizstājot iederīgāko, latviešu kultūrā pieņemto *jūs* svešu cilvēku uzrunā, gan rakstījumu ar mazo burtu. Vērtējot to vai citu valodas izteiksmes līdzekļu izvēli, jāņem vērā daudzi faktori – ne tikai vispārpieņemtās normas, bet arī katrā sociālajā grupā valdošie nerakstītie likumi. Tradicionālajā gramatikā šie un vēl daudzi citi aspekti lielākoties netiek ņemti vērā, tāpēc jo svarīgi piedāvāt skolēniem līdz ar tradicionālās gramatikas zināšanām apgūt arī funkcionālās gramatikas piedāvātās iespējas.

Mūsdienu zinātnieki, kuri pēta gramatiku funkcionālā aspektā, kā arī lingvodidakti, kuri praksē ir pārliecinājušies par funkcionālās pieejas izmantojuma efektivitāti, ir pierādījuši, kāpēc valodas mācībā nepieciešams un ir lietderīgi izmantot funkcionālo pieeju. Piedāvājam īsu ieskatu speciālistu izteiktajā pamatojumā.

➤ **Lingvistiskais pamatojums.**

Ideja: valodas apguves un izpētes procesā nevajadzētu sadalīt to, kas ir saistīts gan no satura, gan no komunikatīvās loģikas viedokļa.

Piemērs.

Pamatskolā skolēnam tika radīts pēc iespējas pilnīgāks priekšstats par to, kā latviešu valodā tiek izteikta laika nozīme, proti, tika noskaidrots, ka laika nozīmi var izteikt ar:

- lietvārdiem, nosaucot dažādas laika vienības – *sekunde, minūte, stunda, diennakts, nedēļa, nedēļas, gads, gadi, mūžība, mirklis, brīdis,*
- apstākļa vārdiem – *šodien, vakar, rīt, parīt, aizparīt, viņdien, pērn, aizpērn, viņgad,*
- prepozicionāliem savienojumiem – *pirms brīža, pēc gada, pie vakara, no rīta, pēc nodarbībām, ap gadu, bez laika,*
- adverba, vietniekvārda, skaitļa vārda, īpašības vārda, lietvārda un laika vienību nosaucoša lietvārda locījuma formas savienojumiem – *apmēram mēnesi, kādu stundu, divas dienas, veselu mūžību, gadu gadiem, viņos laikos, mūžu mūžos,*
- frazeoloģismiem – *kad pūcei aste ziedēs, kad sētas miets salapos,*
- darbības vārda laika formu (tagadne, pagātne, nākotne),

kā arī divdabjiem, sintaktiskām konstrukcijām (piemēram, laika apstākļa palīgteikumu) utt.

Šo informāciju skolēni jau ir pakāpeniski (dažādās klasēs) apguvuši, mācoties pamatskolā. Turklāt zināšanas lielākoties tika iegūtas izolēti, jo informācija tika piedāvāta dažādās latviešu valodas sistēmas apguves sadaļās – runājot par apstākļa vārdu, skaitļa vārdu, darbības vārdu, valodas leksisko sistēmu utt., nesaistot to nedz semantiski, nedz funkcionāli. Iespējams, ka daļa no šī valodas materiāla vispār nenonāca skolēnu redzeslokā. Tas, ka pamatskolā mācības notiek pakāpeniski un valodas saturs tiek skatīts pa līmeņiem, ir likumsakarīgi, bet vēlākā izglītības posmā šāda pieeja var kļūt par bremsējošu faktoru valodas aktīvā, ieinteresētā apgūvē. Skolēniem pamatoti rodas izjūta, ka viņi to jau ir mācījušies, ka nenotiek virzība uz priekšu, mācību saturā nav nekā jauna, jo par vieniem un tiem pašiem jautājumiem tiek runāts sākumskolā, pamatskolā un arī vidusskolā. Protams, katrā posmā un klasē tiek piedāvāts cits valodas materiāls, kas tiek diferencēts gan sarežģītības, gan apjoma ziņā, tomēr tas, ka atkal un atkal nākas atgriezties pie tiem pašiem gramatikas jautājumiem (piemēram, lietvārdu locīšana, darbības vārdu izteiksmes), mazina interesi (*Atkal tas pats! Cik var!?*) par valodu un nesekmē skolēnu runas darbības prasmju attīstību. Jāņem vērā arī tas, ka skolēniem nerodas pietiekams priekšstats par to, ka vienas un tās pašas jēgas izteikšanai var izmantot dažādu valodas līmeņu vienības, ka tās var funkcionēt gan kā absolūtie sinonīmi (piemēram, divdabja teiciens un apstākļa palīgteikums), gan kalpot dažādu precizējošu nianšu atklāšanai. Tajā pašā laikā saziņas procesā skolēni nepārtraukti nonāk izvēles priekšā – kurus izteiksmes līdzekļus izvēlēties, kā precīzāk pateikt. Piemēram:

Draugi ēda pusdienas un runāja par vakarā paredzēto ballīti.

Pusdienu laikā/pusdienojot/pusdienās viņi pārrunāja, ko darīs vakarā.

Pusdienojot draugi pārrunāja/apsprida/noskaidroja/sarunāja/funktierēja/kala plānus, ko darīs vakarā.

Pusdienu laikā draugi pārrunāja, ko darīs/iesāks vakarā/kā pavadīs vakaru.

.. draugi diskutēja/strīdējās/runāja/čaloja/pļāpāja par to, ko darīs vakarā.

Draugi pie pusdienu galda runāja par..

Draugi, ēdot pusdienas, runāja..

Kad ēda pusdienas, draugi sarunāja/ norunāja..

Ja skolēniem nav mērķtiecīgi attīstīta prasme izteikties niansētu precīzi, tad viņi parasti izvēlas biežāk dzirdēto modeli. Turklāt iespējamo variantu skolēns lielākoties izvēlas intuitīvi, atbilstoši savai komunikatīvajai pieredzei un valodas izjūtai. Tas spilgti redzams gan mācību dialogos un ikdienas sarunās, gan skolēnu domrakstos. Nav pamata kritizēt skolēnus par to, ka viņi neprot izteikties, ja mācību procesā šīs prasmes netiek pienācīgi attīstītas. Ja skolēniem regulāri jāveic reproduktīvi uzdevumi, kuri lielākoties formulēti šādi: *Izlasī tekstu!* (Kaut gan

teksts nemaz nav piedāvāts.) *Pasvītrotajiem lietvārdiem!* (Kāpēc? Kādēļ? Kas, kādā kontekstā jāpasaka? Kādas nozīmes nianse jāatklāj? Kāpēc tik agresīvs izteiksmes veids – trīs pavēles?) Rezultātā tiek tērēts laiks un enerģija tādu uzdevumu veikšanai, kas nesekmē nedz valodas sistēmas izpratnes veidošanos, nedz runas un saziņas prasmju attīstību, nerunājot nemaz par domāšanas, izziņas u.c. darbību veicināšanu.

Izmantojot mācību procesā funkcionālo pieeju, skolēnam tiks radīta iespēja:

- noteiktā sistēmā pārzināt visu izmantojamo valodas līdzekļu arsenālu un semantiskās nianse,
- izprast valodas līdzekļu izmantojuma komunikatīvo nosacītību,
- apzināti izvēlēties valodas līdzekļus atbilstoši komunikatīvajam uzdevumam,
- strādāt ar valodas materiālu radoši un ieinteresēti.

➤ **Psiholoģiskais pamatojums.**

Ideja: pirms izteikt domu, cilvēkam ir jāveic valodas līdzekļu atlase – no visa izteiksmes līdzekļu kopuma (vai vismaz no tiem, kurus viņš pārzina) jāizvēlas, viņaprāt, situācijai, runas tipam atbilstošākie.

Kā liecina mūsdienu psiholingvistikas atziņas, cilvēka smadzenēs darbojas īpašs mehānisms, kas nodrošina valodas zināšanu aktualizēšanu un valodas faktu iesaistīšanu runas aktā. Psiholingvisti uzskata, ka, gatavojoties runāt, leksisko, gramatisko elementu un sintaktisko konstrukciju atlase notiek šādi: runātājs vai rakstītājs koncentrē uzmanību uz iecerētā ziņojuma (izteikuma) saturu, tādējādi smadzenēs tiek „iedarbināts” tas mehānisms, kas sameklē atmiņā un „izceļ” no tās dienas gaismā nepieciešamo izteiksmes līdzekļu kopumu. Pēc tam notiek atlase – no visa semantiskā lauka (sk. iepriekš piemēru par laika nozīmes izteikšanu) tiek izvēlēti tie komponenti, kuri autoram šķiet iederīgi. Tas, protams, ir atkarīgs no runātāja/rakstītāja valodas kompetences līmeņa, valodas izjūtas, saziņas mērķa un citiem situatīvajiem komponentiem, runas tipa, cilvēka emocionālā stāvokļa u.tml.

Šī mehānisma, kuru nosacīti varam dēvēt par vārdu, formu, sintaktisko modeļu meklētāju, pamatā ir semantiskie sakari, kas pastāv starp dažādu valodas līmeņu elementiem. Izmantojot valodas apgūvē funkcionālo pieeju, palīdzēsim skolēnam apjēgt šīs semantiskās saiknes, kas pastāv starp dažādām valodas vienībām, saprast izteiksmes līdzekļu dažādo variantu iederīgumu vai neiederību, kā arī attīstīsim prasmi veikt to atlasī jeb inventarizāciju, lai pēc tam varētu tos jēgpilni izmantot konkrētā runas darbībā.

➤ **Lingvodidaktiskais pamatojums.**

Ideja: apgūstot valodas sistēmu atbilstoši tās līmeņiem, mēs apzināti abstrahējamies no reālās dzīves un valodas funkcionēšanas tajā, skatām valodu kā statisku, sastingušu sistēmu. Pārejot uz aktīvās, dinamiskās valodas sistēmas apguvi, varam mācību procesā pietuvoties reālajiem apstākļiem, kuros funkcionē valoda.

Runā cilvēks saskaras nevis ar valodas līmeņiem, bet gan ar izvēles noteikumiem – kā no dažādu līmeņu valodas vienībām ar vienādu vai tuvu nozīmi izvēlēties to, kura, viņaprāt, visprecīzāk iederas konkrētajā saziņas situācijā. Tāpēc, mācot valodu, nav nekādas jēgas sadalīt to, kas runas rašanās un veidošanas procesā ir saistīts. Turklāt, kā zināms, skolēns brīvi pārvalda valodu tad, ja viņš valodas zināšanas un prasmes spēj integrēt savā runā pietiekami augstā līmenī.

Izmantojot valodas mācības funkcionālo pieeju, iespējams:

- aktivizēt loģiskos un semantiskos sakarus, kas reāli pastāv starp dažādiem valodas līmeņiem,
- apvienot vienā veselumā (semantiskajā laukā) dažādu valodas līmeņu vienības, kuras ir saistītas nozīmes ziņā,
- sekmēt skolēnu asociatīvās, loģiskās un analītiskās domāšanas attīstību,
- attīstīt semantiski tuvu komponentu meklēšanas iemaņas, iedarbināt valodas līdzekļu izvēles mehānismu un nodrošināt valodas bagātību efektīvāku apguvi.

Funkcionālās pieejas izmantošanai valodas apgūvē ir acīmredzamas priekšrocības: viss, kas ir noderīgs un būtisks viena veida semantikas (satura) izteikšanai, tiks koncentrēts vienas gramatiskās tēmas apguvei paredzētajā didaktiskajā materiālā. Šādi semantiski tuvu izteiksmes līdzekļu kompleksi jāveido tādēļ, lai skolēni labāk izprastu to, cik dinamiska ir valoda, kā tā reāli funkcionē, kādas ir dažādu valodas līdzekļu funkcionālās īpatnības, un, pats svarīgākais, tādēļ, lai skolēni iemācītos izmantot apgūtās zināšanas savā runas darbībā.

Funkcionālā pieeja ir cieši saistīta ar komunikatīvās pieejas izmantojumu valodas apgūvē. Tāpēc daži zinātnieki apvieno abas pieejas vienā un runā par komunikatīvi funkcionālās pieejas izmantošanas iespējām valodas mācībās. Šāda nostāja ir zinātniski pamatota, jo abas pieejas tiek izmantotas, lai attīstītu skolēna lingvālo personību, kas spēj pilnvērtīgi sazināties.

II. ILUSTRATĪVAIS MATERIĀLS

Latviešu valodas padziļināta apguve un jau apgūtā atkārtošana, izmantojot funkcionālo pieeju, ļauj atrisināt divas būtiskas problēmas, ar kurām nākas saskarties profesionālo skolu skolotājiem un audzēkņiem:

- pirmkārt, izvairīties no pamatizglītības posmā apgūtā materiāla dublēšanas un nepietiekami efektīvas atkārtošanas,
- otrkārt, izlīdzināt audzēkņu – latviešu un mazākumtautību skolu absolventu – latviešu valodas zināšanas un prasmes.
- Iespējams, sākumā gan audzēkņiem, gan skolotājiem var šķist, ka strādāt ar šādu kompleksu gramatiskā materiāla piedāvājumu ir sarežģīti. Patiesībā tas ir tikai jauns valodas materiāla piedāvājumu, strukturēšanas veids, kas sekmē
- vairāk jēgpilnas mācības, kas vairāk saistītas ar valodas saturisko, nevis formālo struktūru,
- valodas dinamisku izzināšanu,
- palīdz skolēniem saskatīt dažādu valodas vienību saikni un mijiedarbību tekstā un cilvēku runas uzvedībā.

Temats: darbības vārda pavēles izteiksme.

- pirms sākt mācību materiāla modelēšanu, skolotājam jārod atbildes uz trim būtiskiem jautājumiem:

1. Kāds ir iecerētais rezultāts?

Ko skolēni iemācīsies šī temata apguves rezultātā?

2. Kāds ir didaktiskais pamats?

Kādas ir reālās dzīves situācijas, kurās cilvēku runas uzvedībā tiek aktīvi izmantoti darbības vārds pavēles izteiksmē?

3. Kāds didaktiskais materiāls tiks izmantots?

Kādi teksti, mācību uzdevumu veidi, metodes, darba formas lietderīgi izmantot attiecīgā temata apgūvē?

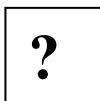
- **Didaktiskā materiāla izstrādes variants.**

I. Problēmas izvirzīšana, valodas materiāla aktualizācija.

Uzdevums. Izlasiet, lūdzu, piedāvātās frāzes. Paskaidrojiet, kas kopīgs to gramatiskajam noformējumam.

1. Aizej, lūdzu, uz veikalu.
2. Esi tik laipns, padod man, lūdzu, mēteli.

3. Atveriet mācību grāmatas 55. lappusi.
4. Ejiet taisni uz priekšu un nākamajā ielu krustojumā pagriezieties pa labi.
5. Uzmanību! Šķērsojiet ielu tikai tam paredzētajā vietā!
6. Cienījamie pilsētas viesi! Noteikti apmeklējiet Siera muzeju.
7. Necelieties augšā. Jums vēl pāris dienas būs jāpavada gultā.
8. Lai pagatavotu pankūkas, iesijājiet bļodā divas glāzes miltu, pievienojiet...
9. Neraudi! Gan viss būs labi!

- 1) Kādās saziņas situācijās runātāji vai rakstītāji parasti izmanto šīs frāzes? (Ierakstiet atbildes tabulā.)

Frāzes numurs	Saziņas situācija

- 2) Atrodiet, lūdzu, teikumos darbības vārdus. Kādā izteiksmē tie lielākoties lietoti? Kā Jums šķiet, kāpēc tā?

II. Valodas informācijas analīze un apkopošana.

Uzdevums. Pastāstiet, izmantojot shēmu, par darbības vārdu pavēles izteiksmē.

Darbības vārds pavēles izteiksmē
(lūgums, padoms, pavēle, aicinājums)

Tu – skrien- !
nir-st-**i** !
slēp-o- !

Jūs – skrien-**iet** !
nir-st-**iet** !
slēp-o-j-**iet** !

skriet – skrien, skrieniet!
nirt – nirsti, nirstiet!
slēpot – slēpo, slēpojiet!

Uzdevums. Uzrakstiet darbības vārdus pavēles izteiksmes formā un norādiet morfēmu, ar kuru šī forma veidota. Nosakiet darbības vārdu konjugāciju.

Kā Jūs domājat, kāpēc trīs darbības vārdi atrodas iekrāsotā joslā?

Paraugs:

Nenoteik- sme	Konju- gācija	vsk.2.p.	dsk. 2.p.	vsk., dsk. 3.p.	dsk. 1. p.	Piezīmes
<i>las-ī-t</i>	3.	<i>las-i!</i> ,	<i>las-iet!</i> ,	<i>lai las-a!</i>	<i>las-ī-s-im!</i>	

ņem-t

plēs-t

dom-ā-t

rēķ-inā-t

lik-t

ceļ-o-t

iz-pild-ī-t

mekl-ē-t

dzied-ā-t

iz-pēt-ī-t

ie-t

bū-t

iedo-t

Uzdevums. Izlasiet dzejoli, izrakstiet no tā darbības vārdus pavēles izteiksmē. Papildiniet shēmu „Darbības vārds pavēles izteiksmē”, izmantojot iegūto informāciju. Izvēlieties divus darbības vārdus un veiciet to morfoloģisko analīzi.

Slēpies, Jāni, papardē! Tikai neuzziedi! Zvaigžņu rasā neatstāj Dzirksteļotu sliedi. Noliec rūgto vaiņagu Tā, lai neierauga: Ka ne ēnas, ka ne jausmas Vidū mēma lauka.	Ir atkal Jāņu nakts un kalnos atmirdz liesmas, tvan jasmīns meldijā, ko sen jau tauta dzied. Vairs rīta steiga neizdzenās dziesmas, vairs svētkos nespiedīs uz darbu iet. Lai kopā līgojam, lai sauli svinam, lai puto madaras
--	--

<p>Mums ar tevi nelīgot, tevi nepieminēt. Gan jau kungi pasacīs, kādu nakti svinēt. Atstāj stallī, Miķeli, Savu baltu zirgu. Ne tev druvā Jumi dzīt, Nevest medu tirgū. [Belševica, V. <i>Dzeltu laiks</i>. Rīga: Liesma, 1987, 106.lpp.]</p>	<p>un guni uzšķiļ krams! Lai nebeidz gruzdēt sāpe, ko mēs zinām, lai saziēd cerība, kam dzīvojam! Brīdaka L.</p>
<p>Savāksim kopā it visu to mīļumu, Tautas dziesmās un teiksmās kas snauž, Salasīsim kā zvirgzdus tos vārdiņus, Mātes ko bērniem gar šūpuli sprauž. Elksne Ā. <i>Kamēr vien saulgriezies ziedēs</i>. Rīga: Zinātne, 2003, 151. lpp.]</p>	<p>Nebrēc uz liepu. Viņa ziedēs, kad būs viņa slaiks. Patīk – skaties uz viņas ziediem , Nepatīk – neskaties. Tas ir viss, ko tu vari darīt. [Belševica, V. <i>Dzeltu laiks</i>. Rīga: Liesma, 1987,7. lpp.]</p>

III. Darbības vārdu pavēles izteiksmes formu izmantošana dažādās saziņas situācijās (komunikatīvais aspekts).

Uzdevums.

▣ *Uzmanību! Uzvedības kultūra pie galda!*

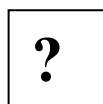
- Atbildiet uz jautājumiem un uzrakstiet saviem jaunākajiem radniekiem – brāļiem, brālēniem, māsām, māsīcām – norādījumus „Kā uzvesties pie galda”. Izmantojiet darbības vārdus pavēles izteiksmē vienskaitļa formā.

- Kā jāsēž pie galda?
- Kurā rokā parasti jātur dakšiņa un kurā – nazis?
- Vai runāt ar pilnu muti ir pieklājīgi?
- Kādus ēdienus parasti negriež ar nazi?
- Vai uz šķīvja uzreiz jāuzliek visi ēdieni, ko vēlies baudīt?
- Kā atdala un kur liek augļu un ogu kauliņus?
- Ko darīt, ja sālstrauciņš vai maize atrodas tik tālu, ka nevari to aizsniegt?
- Ko darīt ar cepeti vai karbonādi – uzreiz sagriezt gabaliņos vai nogriezt pa kumosam?
- Kā jāpaņem ēdiens no kopējā trauka?
- Kā pareizi ēst zupu?
- Kur un kā jānoliek galda piederumi, kad esi beidzis ēst?

- Kā Jums šķiet, kas vēl Jūsu „mācekļiem” būtu jāzina par galda kultūru? Uzrakstiet vēl piecus noteikumus, izmantojot interneta resursos pieejamo informāciju par galda kultūru.
- Vērtējiet lasītos tekstus no runas kultūras viedokļa.
- Sabiedriskās vietās (sabiedriskajā transportā, kinoteātros, kafejnīcās, viesnīcās u.c.) redzam dažādus uzrakstus, kas regulē mūsu uzvedību sabiedriskajās vietās. Tos var sadalīt divās grupās. Ierakstiet tabulā katrai grupai atbilstošus Jums zināmos uzvedības modeļus.

<i>Aizlieguma modelis</i>	<i>Atļaušanas modelis</i>
1) Izmest atkritumus aizliegts!	1) Lietotos dvieļus atstājiet, lūdzu, uz grīdas.
2) _____	2) _____
3) _____	3) _____
4) _____	5) _____
5) _____	

Iedomājieties, ka esat viesnīcas īpašnieks vai īpašniece. Kādus aizlieguma un atļaušanas runas uzvedības modeļus Jūs izmantosit savā viesnīcā? Formulējiet tos un uzrakstiet, ievērojot pieklājības normas. Izmantojiet vārdus *lūdzu, paldies, esiet tik laipni* u.c.

Uzdevums. *Gaidām ciemiņus!*

Ir taču tā, ka lielākajai daļai cilvēku patīk ne tikai doties viesos, bet arī uzņemt ciemiņus savās mājās, cienāt viņus ar dažādiem gardumiem. Tieši tāpēc mēs labprāt skatāmies dažādus kulinārijas raidījumus, lasām ēdienu receptes un dalāmies ēdienu gatavošanas pieredzē ar draugiem. Pastāstiet draugiem, kā jāgatavo plov (ierakstiet tekstā nepieciešamos darbības vārdus pavēles izteiksmē daudzskaitļa 2. personas formā).

Gatavosim īstu uzbeku plovu!

1. Rīsus _____ vairākos ūdeņos. Pēdējam ūdenim jābūt absolūti dzidram.

2. Jēra gaļu _____ un _____ kubiņos (~3x3 cm). _____ sīpolus un burkānus. 3 sīpolus _____ plānos pusgredzenos, burkānus – pagaros stienīšos (~1x1 cm). _____ ķiplokiem ārējo miziņu, bet _____ zobīņos.

3. _____ katlu, _____ eļļu (vai _____ sasmalcinātu aitas astes speķi) un _____, kamēr sāk dūmoties. _____ atlikušo sīpolu un _____, kamēr melns. Izmetiet.

4. _____ sagrieztos sīpolus un _____ līdz tumši zeltainam stāvoklim (vismaz 7 min). _____ gaļu un _____, kamēr parādās garoziņa. _____ burkānus un NEMAISOT _____ 3 min. _____ visu un _____, viegli apmaisot, 10 min.

5. _____ rokās ziru un koriandru un kopā ar bārbeles ogām _____ katlā. _____ sāli. _____ uguni līdz vidējam un _____, kamēr burkāni kļūst mīksti (~7-10 min). _____ VERDOŠU ūdeni, lai tas pārklāj zirvaku 2 cm. _____ čili piparus. _____ uguni un _____ zirvaku 1 stundu.

Pagatavošana: 180 min.

6. Rīsus vēlreiz noskalojiet un noteciniet. Uzklājiet uz zirvaka vienmērīgā slānī, palieliniet uguni līdz maksimumam un caur putu karoti ielejiet VERDOŠU ūdeni tā, lai tas pārklāj rīsus 3 cm. Tiklīdz ūdens aiziet no virsmas iespiediet rīsa ķiploka galviņas. Samaziniet uguni līdz vidējam un vāriet, kamēr rīsi gatavi. Viegli uzsitiet ar putu karoti pa rīsiem. Ja skaņa būs dobja, izduriet ar tievu kociņu (šašlika iesmu) vairākus caurumus līdz pašai apakšai. Izlīdziniet virsmu,

piesedzot caurumus, uzlieciet virsū šķīvi un katlam vāku. Samaziniet uguni līdz minimumam un atstājiet uz 30 min.

Pirmajā reizē rēķinieties ar 5 stundām. Bet ticiet – tas ir tā vērts. Tāpēc daži papildus padomi.

1. Ideālā variantā gatavošanā izmanto „kazanu” – čuguna katlu ar biežām sienām. Esmu atklājis, ka kvalitatīvs, moderns katls ar labu termoizkļiedējumu (lietoju *Tramontina*, bet nesen IKI akcijās iegādātais ir tikpat noderīgs) var aizstāt „kazanu”.
2. Zirvaks – tas ir plova pamats, kurš nosaka garšu. Tajā ietilpst visi produkti, izņemot rīsus un ķiplokus.
3. Ja iespējams, eļļas vietā lietojiet *kurdjuku* – aitas astes speķi. Latvijā ļoti grūti dabūt (man draugi atved no Maskavas), jo pie mums tirgo tikai jaunos jērus, kuriem šis speķis vēl nav izveidojies.
4. Parasti izmantoju *Basmati* rīsus. Lai gan uzbeki gatavo no sarkanajiem.
5. Sīpola galviņas „sadedzināšana” eļļā šai receptē it kā nav aktuāla, jo process paredz smakas/garšas noņemšanu kokvilnas eļļai no kuras gatavo Uzbekistanā. Tomēr esmu to paturējis.
6. Pirmajās reizēs sagrieztos sīpolus sacepu nepietiekami. Gadījās redzēt kā gatavo profesionāļi – jēdziens „tumši zeltaini” būtībā ir jāsaprot kā „Ak vai, piedega!”.
7. Nu ko, lai Jums izdodas. Izturieties pret šo pasākumu nevis kā ēdiena gatavošanu, bet gan kā radošu procesu ar jauku rezultātu. Iedomājieties vietu, kur šo plovu gatavo. Bezgalīgas stepes, zilās debesis, jēru pulks... un gans nesteidzīgi gatavo plovu...

Labu apetīti!

Egons

[<http://www.receptes.lv/receptes/istens-uzbeku-plovs/>]

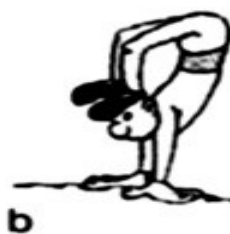
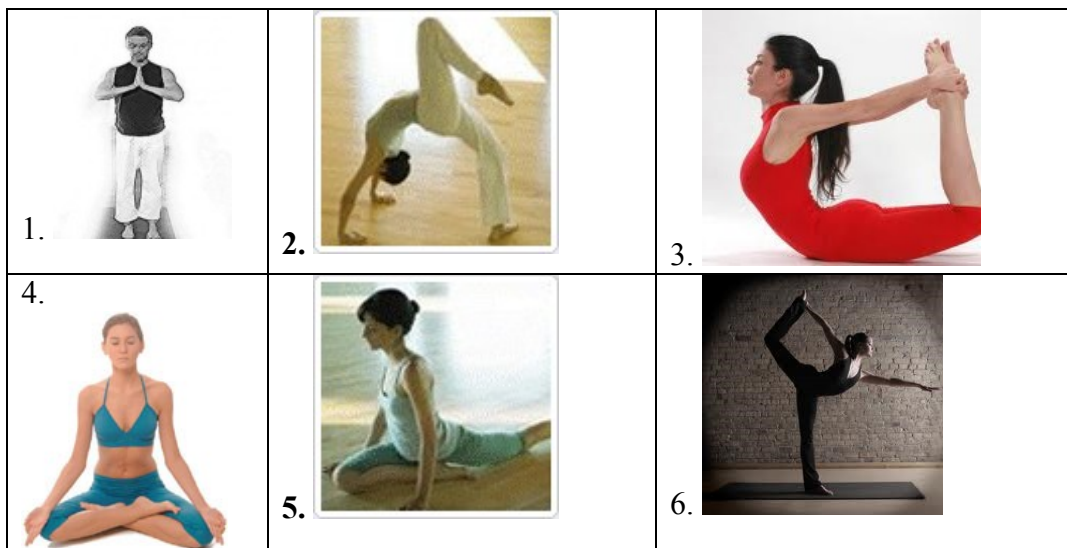
Darbības vārdu formas: *noskalojiet, noskalojiet, sagrieziet, notīriet, sagrieziet, notīriet, nesadaliet, sakarsējiet, ielejiet, izkausējiet, sakarsējiet, ielieciet, cepiniet, ielieciet, apcepjiet, ielieciet, cepiet, ielieciet, cepiet, samaisiet, cepiet, saberziet, ielieciet, pieberiet, samaziniet, gatavojiet, ielejiet, ielieciet, samaziniet, sutiniet*

* Šādi formulēti uzdevumi efektīvāk izmantojami to skolēnu mācībās, kuri pamatskolā mācījušies skolās ar mazākumtautības valodas programmu. Latviešu skolas beigušajiem audzēkņiem uzdevumus var sarežģīt, piemēram: a) tiek formulēta problēma (**Gatavosim īstu uzbeku plovu!**), b) tiek nosauktas sastāvdaļas (*1 kg jēra gaļas, 1 kg rīsu, 1 kg burkānu, 300 ml augu vai olīvu eļļas (ideālā variantā aitas astes tauki), 4 nelieli sīpoli, 2 ķiploku galviņas, 2 nelieli sausie čili pipari, 1 ēd/k žāvētu bārbeles ogu, 1 t/k koriandra sēklu, 1 ēd/k ziras, sāls*); c) piedāvāt skolēniem izveidot vienlaidu tekstu ar ievadu un nobeigumu u.tml.

* Skolēniem var piedāvāt arī citus tematus atgādnēs tekstu veidošanai, piemēram: *Kā ātrāk veikt istabas vai dzīvokļa ģenerāltīrīšanu? Kā samaksāt rēķinus, neizejot no mājām? Kā sakravāt ceļojuma somu? u.c.*

Uzdevums. Jūs esat jogas treneris/e!

Iejūties skolotāja lomā, izvēlieties sešas pozas un raksturojiet katru no tām: *Nostājieties uz rokām, dziļi ieelpojiet,*

Uzdevums. Uzmanību, reklāma!

Jūs esat (tūrisma firmas, jauniešu modes preču veikala, restorāna, mēbeļu ražotnes, salonfrizētavas,...) direktors/direktore. Reklamējiet sava uzņēmuma piedāvātos pakalpojumus.

- **Apceļojiet Latviju kopā ar tūrisma firmu „Celies un ej!”!**
- **Gribat justies kā Karlsons? Iegriezieties kafejnīcā „Mākoņmala”! Varēsīt vērot pasauli no putna lidojuma un baudīt lauku gardumus!**
- **Mūsu veikals un Jūsu naudas maks kļūs par labiem draugiem! Ienāciet „Taupniekā”!**

1. Paskaidrojiet, kāpēc reklāmās darbības vārdi ir pavēles, nevis vēlējuma izteiksmē.

2. Pabeidziet teikumus, aizstājot pavēles izteiksmē lietotos darbības vārdus ar vēlējuma izteiksmes formām.

Nepalaidiet garām šo lielisko iespēju – apmeklējiet ...

Piezvaniet mums un pasūtiet ... Telefona Nr. 11222334.

Izmantojiet Lieldienu atlaides un dodieties...

Ienāciet, pielaikojiet – Jums patiks!

Pērciet..., kamēr vēl ir ...

Pasteidzieties! Palikusi tikai nedēļa! Iegādājieties biļetes un baudiet izcilu mūziku!

Uzdevums. Uzmanību – horoskops!

Izlasiet auna un lauvas horoskopu. Atrodiet tekstā darbības vārdus pavēles izteiksmē. Kā Jūs domājat, kāds bijis autora mērķis, tik bieži izmantojot tekstā pavēles izteiksmes formas?

Šodien droši pieņemiet svarīgus lēmumus, izmantojiet piedāvātās iespējas un iesaistieties visos pasākumos. Ja vien gribēsiet, Jūsu vārdu drīz ierakstīs vēstures annālēs. Bet uzmanieties – tas ne vienmēr ir patīkami.

Šoreiz nepaļaujieties tikai uz intuīciju un neceriet uz citu palīdzību. Rūpīgi apsveriet katru soli un katru vārdu. Vairieties no strīdiem un divdomīgām situācijām.

Uzdevums. Tautas kodolīgā gudrība!

1. Jūs, protams, zināt, ka sakāmvārdi ir katras tautas gadu simtos uzkrātās dzīves pieredzes un gudrības īss, kodolīgs atspulgs. Kā Jūs domājat, a) kāds ir sakāmvārdu galvenais uzdevums?; b) kāpēc darbības vārdi sakāmvārdos bieži vien ir pavēles izteiksmes formā?

2. Izlasiet dažādu tautu sakāmvārdus. Paskaidrojiet, kāda pamācība izteikta katrā no tiem.

- Nešauj ar tādām bultām, kuras pats nespēj atvairīt. *Arābu sakāmvārds.*
- Centies iekarot nevis pasauli, bet gan tajā esošās zināšanas. *Turkmēņu sakāmvārds.*
- Nelielies, ka esi stiprs, – satiksi vēl stiprāku. *Kazahu sakāmvārds.*
- Не давай воли языку во пиру, в беседе, а сердцу в гневe. *Krievu sakāmvārds.*
Гнева не пугайся, на ласку не кидайся. *Krievu sakāmvārds.*
- Nekāsk duobēs kitām – pāts ģķrisi. *Lietuviešu sakāmvārds.*

3. Atcerieties un uzrakstiet latviešu sakāmvārdus par tematu „Visam savs laiks” Atrodiet šajos sakāmvārdos darbības vārdus pavēles izteiksmē, nosakiet tajos morfēmas.

Uzdevums. Sagatavojiet ziņojumu par tematu „Darbības vārds pavēles izteiksmē – tas ir lieliski!” Pastāstiet par to, kādas nozīmes iespējamas pavēles izteiksmes formām, kā kādās situācijās tās tiek izmantotas saziņā.

Izmantojamie teorētiskie avoti

- Andronovs, A. 1999. "Vajadzības izteiksme" latviešu valodas gramatiskajā tradīcijā. *Baltu filoloģija*. 8. laid. Rīga: LU, 154-177.
- Arāja, M. 1996. Mēra adverbji. *Valodas un literatūras aktualitātes*. Rīga: Zinātne, 3-9.
- Arāja, M. 1995. Adverbu klasifikācija un to sistēmiskās iezīmes. *Latviešu valodas un literatūras problēmas*. Rīga: LU, 3-16.
- Bankavs, A. 1973. Dažas analītisma iezīmes mūsdienu latviešu valodā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 9. laid. Rīga: Avots, 16-20.
- Bankavs, A. 1974. Darbības vārds analītiskos savienojumos. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 10. laid. Rīga: Avots, 10-14.
- Blūmane, A. 2006. Uzrunas formu izvēle skolēnu un skolotāja saziņā: skolēnu aspekts. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 10. Liepāja: LiePA, 141-150.
- Blūmane, A. 2007. Uzrunas formu izvēle skolēnu un skolotāja saziņā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 11. Liepāja: LiePA, 117-127.
- Brēde, M. 2007. Daži sarunas struktūras elementi plašsaziņas līdzekļos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 11. Liepāja: LiePA, 128-137.
- Chojnicka, J. 2009. Atstāstījuma izteiksmes formu lietojums preses rakstos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 13(1). Liepāja: LiePA, 40-48.
- Ernstsona, V. 2006. Interjekcijas mutvārdu runā: leksiski semantiskais aspekts. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 10. Liepāja: LiePA, 169-174.
- Freimane, I. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
- Freimane, I. 1984. *Latviešu valodas skaņu verbi: Distributīvs raksturojums*. Rīga: LVU.
- Freimane, I. 2008. *Trešā persona latviešu verbu sistēmā*. Rīga: LU.
- Holvuts, A. 2002. Denotatīvs un imperatīvs lietojums: par dažu latviešu valodas verba modālo formu sistēmā. *Linguistica Lettica*. 10. Rīga: LU LaVI, 162-173.
- Ivulāne, B. 2009. Saitiņverbu sintaktiskais lietojums latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 13(1). Liepāja: LiePA, 66-75.
- Kalnača, A. 1999. Funkcionālās gramatikas metodoloģiskie principi. *Baltu filoloģija*. 7.laid. Rīga: LU, 116-126.
- Kalnača, A. 2000. Izteiksmju sinonīmija latviešu valodā. *Baltu filoloģija*. 9. laid. Rīga. 173-186.
- Kalnača, A. 2001. Gramatisko formu polisēmija, sinonīmija un homonīmija - izpausme un attieksmes latviešu valodā. *Linguistica Lettica*. 9. Rīga: LU LaVI, 176-186.
- Kalnača, A. 2001. Refleksīvie verbi un darbības vārda transitivitāte latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 5. Liepāja: LiePA, 198-209.
- Kalnača, A. 2001. Vārdšķiru sinkrētisms latviešu valodā. *Baltu filoloģija*. 10. laid. Rīga: LU, 51-58.
- Kalnača, A. 2004. Darbības vārda veida kategorijas realizācija latviešu valodā. *Linguistica Lettica*. 13. Rīga: LU LaVI, 5-34.
- Kalnača, A. 1993. Vienkāršo un salikto laika formu konkurence latviešu valodā. *Baltu filoloģija*. 3. laid. Rīga: LU, 16-21.
- Kalnača, A. 1997. Darbības vārda laika kategorijas funkcionāli semantiskais aspekts. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Liepāja: LiePA, 63-69.
- Kalnača, A. 1997. Darbības vārda laika formu gramatiskā sinonīmija. *Baltu filoloģija*. 7. laid. Rīga: LU, 116-126.
- Kalnača, A. 1996. Darbības vārda laika formu funkcionālā sistēma latviešu valodā. Dis. kops. Rīga.

- Kalnača, A. 1997. Darbības vārda laika formu temporalitātes un atemporalitātes aspekts. *Linguistica Lettica*. 1. Rīga: LaVI, 129-135.
- Kalnača, A. 1998. Verba laika un modalitātes mijiedarbība darbības vārda izteiksmju formās. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 2.laid. Liepāja: LiePA, 47-56.
- Kalnača, A. 2004. Izsaukmes vārdu modalitāte. *Valoda-2004*. XIV. Daugavpils: Saule, 5-34.
- Kalnača, A. 2006. Interjekcijas, to semantika un modalitāte. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 10. Liepāja: LiePA, 125-131.
- Kalnača, A. 2007. Modalitātes tipoloģija un latviešu valodas izteiksmes. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 11. Liepāja: LiePA, 166-173.
- Kauliņa, A. 2009. Lasītā teksta izpratnes psiholoģiskie aspekti. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 13(2). Liepāja: LiePA, 115-120.
- Kuplā, I. 2009. Metaforiski emociju apzīmējumi publicistikā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 13(1). Liepāja: LiePA, 91-97.
- Laiveniece, D. 2007. Latviešu valodas mācību saturs vidusskolā – esošais un nepieciešamais. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 11. Liepāja: LiePA, 183-190.
- Lauze, L. 2006. Nolieguma izteikšanas veidi latviešu sarunvalodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 10. Liepāja: LiePA, 197-206.
- Lauze, L. 2009. Sarunas sākuma un beigu formulas. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 13(2). Liepāja: LiePA, 135-146.
- Lauze, L. 2001. Runātāja komunikatīvā nodoma īstenošanas veidi latviešu sarunvalodā. *Linguistica Lettica*. 8.laid. Rīga: LU LaVI, 70-77.
- Lazdiņa, S. 2007. Formas, nozīmes un lietojuma aspekta respektēšana latviešu valodas kā otrās valodas apgūvē. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 11. Liepāja: LiePA, 191-201.
- Liepa, D. 2006. 8. saeimas deputāšu runu analīze: feministiskais aspekts. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 10. Liepāja: LiePA, 207-215.
- Lokmane, I. 2009. Nomināla izteicēja semantika un vieta teikumā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 13(1). Liepāja: LiePA, 113-121.
- Nītiņa, D. 2007. *Valodniecības jautājumi*. Rīga: RTU.
- Nītiņa, D., Iļjinska, L., Platonova, M. 2008. *Nozīme valodā: lingvistiskie un ekstralingvistiskie aspekti*. Rīga: RTU.
- Nītiņa, D. 2001. Vārdu un vārdformu semantikas pragmatiskie aspekti. *Linguistica Lettica*. 8.laid. Rīga: LU LaVI, 78-86.
- Pauniņa, I. 2006. Instrumentālis mūsdienu presē. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 10. Liepāja: LiePA, 239-242.
- Pavlovska, D. 2009. Emociju verbi latviešu un krievu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 13(2). Liepāja: LiePA, 207-216.
- Politere, K. 2009. Lūgumu veidošana dažādās tirdzniecības vietās: dzimtes aspekts. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 13(2). Liepāja: LiePA, 217-224.
- Ščucka, A. 2007. Substantīva daudzskaitļa formu lietojums mūsdienu latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 11. Liepāja: LiePA, 264-273.
- Tīsiņa, A. 2001. Krāsu apzīmējumu kā apkārtējās vides elementu asociatīvo saikņu atspoguļojums. *Linguistica Lettica*. 8.laid. Rīga: LU LaVI, 109-118.
- Vulāne, A. 2008. Lietvārdu skaitļa kategorijas semantika mūsdienu latviešu valodā: problēmas pieteikums. *Letonikas otrais kongress*. Valodniecības raksti-1. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 165-175.
- Bondarko, A.V. 2005. *Teorija morfioloģiskajās kategorijās un aspektoloģiskie pētījumi*. Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur.
- Bondarko, A.V. 2002. *Teorija značenijskoj funkcionalnoj grammatiki: Na materialae russkogo jazyka*. Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur.
- Бондарко А.В. 1984. *Функциональная грамматика*. Ленинград: Наука,

Митрофанова, О. О сопряжении теоретической и практической грамматики. Izlasāms: <http://www.helsinki.fi/slavicahelsingiensia/preview/sh35/19.pdf>
Парменова, Т. В. Функциональный подход к изучению грамматики в школе (Об одном из путей модернизации). Izlasāms: <http://rus.1september.ru/articlef.php?ID=200202408>
Сусов, И. П. Введение в теоретическое языкознание. Izlasāms: http://homepages.tversu.ru/~ips/1_04.htm

Avoti

Belševica, V. 1987. Dzeltu laiks. Rīga: Liesma.

Moruā, Andrē. Vēstules Nezināmai / Andrē Moruā ; no fr. val. tulk. Inese Pētersone ; red. Silvija Tītmane ; māksl. Andris Lamsters. - Rīga : Liesma, 1992 : Rota. - 159 lpp. : il. Tulk. no izd.: Lettres a l'inconnue / Andre' Maurois (Paris, 1956). ISBN 5-410-00587-2